

ILIRSKI VLADARI U SVJETLU EPIGRAFSKIH I NUMIZMATIČKIH IZVORA*

Duje Rendić Miočević

D. Sergejevski

E. Pašalić

in memoriam

Problem ilirskih vladara, a također i teritorija na kojem su vladali, nije nepoznat ni antičkoj ni suvremenoj historiografiji. Ipak, on nije nikada bio u žarištu povijesno-arheoloških istraživanja, pa ni danas, mada su znatni naponi istraživača, osobito ilirologa, usmjereni na to da se što temeljitije osvijetle i mjesto i uloga Ilira u antičkoj civilizaciji.

Nije nam namjera ulaziti u ocjenu radova što su ih tom važnom pitanju antičke povijesti u našim krajevima posvetili razni pisci i poznati autoriteti, od antike do danas, pa niti da ih ovdje i samo sumarno spomenemo; ovom ćemo problemu prići potaknuti raspravom F. Papazoglu,¹ posvećenom Ilirima i njihovoj državi, polazeći u prvom redu od epigrafskih i numizmatičkih izvora. Izvori ove kategorije, ma da su obično mnogo škrtiji od literarnih vrela, mogu često predstavljati dokumente prvog reda, koji mogu dati i sasvim nove, literarnim izvorima nepoznate podatke, ili pak poznate već podatke upotrijebiti novim detaljima. Takve su upravo prirode i epigrafsko-numizmatički izvori, s pomoću kojih ćemo i mi pokušati osvijetliti još neka pitanja iz kronologije i genealogije ilirskih vladara te njihove političke aktivnosti.

Papazoglu u spomenutoj raspravi vrlo dokumentarno i ozbiljno obrađuje problem ilirske državnosti, države — napose teritorijalna pitanja u vezi s njome — i vladara, dajući istodobno ocjenu kako antičkih izvora tako i novije literature o tom pitanju. Za nas je osobito interesantan problem, kojem je autorica obratila dosta pažnje, a odnosi se na kronološko-genealoška pitanja ilirskih vladara i na odgovarajuće dinastičke probleme. Novo je u ovoj radnji to što autorica pokušava dokazati da su svi poznati ilirski vladari, u gotovo neprekinutom kontinuitetu, vladali više manje istim područjem, prvenstveno onim što ga, prema Pliniju i Meli, nastavaju »pravi Iliri«,² i što ona tu, utvrđujući vladarsko-državni kontinuitet spomenute ilirske zajednice, najozbiljnije dopušta mogućnost dinastičkog kontinuiteta, od kralja Bar-

* Prerađen tekst referata koji je, pod istim naslovom, održan na IV kongresu jugoslavenskih historičara u Sarajevu u novembru 1965.

¹ F. Papazoglu, *Les origines et la destinée de l'état illyrien: Illyrii proprie dicti* (Historia XIV, Heft 2, 1965, 143—179).

² »...proprieque dicti Illyrii...«, Plin., n. h. III, 144; »...quos proprie Illyrios vocant...«, Mela, II, 55.

dilisa (umro oko 359. god. pr. n. e.) do Gencija (Genthios),³ posljednjeg u nizu — literarnoj povijesti poznatih — ilirskih vladara (168. god. pr. n. e. Rimljani ga odvođe u ropstvo). Iako, dakako, za mnoge karike u toj genealoško-dinastičkoj ljestvici nedostaju direktne potvrde, autorica ih pokušava premostiti kronološkim momentima, ograđujući se samo u pitanjima direktnog nasljedstva i srodstva (otac-sin i sl.).

Lista ilirskih vladara,⁴ prema popisu koji je autorica redigirala, glasila bi, dakle, ovako:

1. Sira (Sirrhas) — Kraj V — početak IV st. pr. n. e.
2. Bardilis (Bardylis) — Umro 359. god. pr. n. e. ili malo poslije. (*Osnivač nove dinastije* — uzurpator na prijestolju)
3. Grabo (Grabos) — Prema izvorima poznat 356. god. pr. n. e. (Vjerojatno Bardilisov sin?)
4. Pleurat (Pleuratos) — Prema izvorima poznat 344/3. god. pr. n. e. (Možda, također, Bardilisov sin, odnosno Grabov brat?)
5. Klito (Kleitios) — Kao kralj vlada 335. god. pr. n. e., prije toga vlada zajedno s (bratom?) Pleuratom. (Bardilisov sin)
6. Glaukija (Glaukias) — Ilirima vlada 317—303. god. pr. n. e.; 335. god. spominje se kao vladar Taulantijaca.
7. Bardilis (Bardylis) II — Prema izvorima poznat 295—290. god. pr. n. e. (Možda sin Klita?)
8. Monunije (Monounios) — Prema izvorima poznat 280. god. pr. n. e. (Vjerojatno sin Bardilisa II ili pak Grabosa?)
9. Mitilije (Mytilios) — Prema izvorima poznat oko 270. god. pr. n. e. (Vjerojatno Monunijev sin?)
10. Pleurat (Pleuratos) — Vlada oko 260. (?) god. pr. n. e. (Vjerojatno Mitilijev sin?)
11. Agron (Agron) — Prema izvorima spominje se 231. god. pr. n. e.; umro 231/0. (Pleuratov sin)
12. Pines (Pinnes) — Umro poslije 217. god. pr. n. e.; vlada pod skrbništvom maćehe Teute (Teuta), strica Skerdilaide i Demetrija Hvaranina. (Agronov sin)
13. Skerdilaida (Skerdilaīdas) — Prema izvorima spominje se između 212. i 206. god. pr. n. e.; vlada zajedno sa sinom Pleuratom (II). (Agronov brat)
14. Pleurat (Pleuratos) II — Samostalno vlada od 206—180. god. pr. n. e.; prije toga vlada kao suvladar svoga oca. (Skerdilaidov sin)
15. Gencije (Genthios) — Vlada od 180—168. god. pr. n. e. (Sin Pleurata II)

Odmah se primjećuje da u ovom popisu nedostaje ime kraljice Teute, jedno od najpoznatijih imena ilirske povijesti, kojemu se, jedinom od svih, uspomena sačuvala do današnjih dana u tradiciji, toponimiji i sl. Autorica

³ Papazoglu, o. c., 166 i 176.

⁴ Imena vladara koji se, osim u literarnim, spominju još i u epigrafsko-numizmatičkim izvorima, dana su u kursivu.

je, istina, nije sasvim mimoišla, ali joj je u navedenom popisu mjesto određeno samo kao regentkinji, koja vlada za — i umjesto — pastorka Pinesa. Ne ulazeći u meritum takve ocjene Teutine povijesne i državničke uloge, možemo ipak primijetiti odnosno zapitati se, nije li neka od gore uvrštenih ličnosti s manje prava zauzela mjesto samostalnog ilirskog vladara od Teute, vladavina koje samo formalno nije prekidala genealoški kontinuitet ilirske vladajuće dinastije.

Svi gore nabrojeni ilirski vladari spominju se u brojnim antičkim, grčkim i rimskim, izvorima, svi odreda u literarnim, a samo neki od njih i u epigrafsko-numizmatičkim izvorima, koji nas ovdje naročito interesiraju. Po-tražimo u njima koje novo zrno povijesnih saznanja o tim problemima.

Upoznajmo, dakle, prije svega, epigrafske i numizmatičke izvore o onim vladarima koji su poznati već antičkoj historiografiji i koji su već, kao što smo vidjeli, našli mjesta u spomenutoj genealoškoj ljestvici, a zatim ćemo, na kraju, razmotriti i pitanja oko nekih ličnosti ilirske etničko-teritorijalne zajednice, o kojima antička, a i suvremena, historiografija šuti.

U prvu kategoriju možemo ubrojiti Grabosa (koga spominje i jedan epigrafski izvor), zatim Monunija i Mitilija (koji su nam poznati i s rijetkih primjeraka novca), te Gencija (koga, jedinog među svima, uz literarne izvore spominju još i epigrafski spomenici i novci).

Poznati nam antički izvor, vrlo pouzdani Diodor Sicilski, govori u XVI knjizi svoje »Povijesne biblioteke«⁵ o savezu triju južnobalkanskih, barbar-skih, vladara, osnovanom protiv makedonskog kralja Filipa II. To je bio savez koji su osnovali makedonski susjedi, vladari (kraljevi) Tračana, Peonaca i Ilira. Imena spomenutih vladara, članova toga saveza, našem izvoru nisu poznata, a također ni drugi jedan, veoma dragocjen podatak o široj političkoj platformi, pozadini i karakteru ovog saveza, koji će nam otkriti istom jedan epigrafski izvor. To je poznata stela iz penteličkog mramora koja se čuva u Epigrafskom muzeju u Ateni. Natpis je objavljivan više puta,⁶ iako je fragmentaran i s brojnim lakunama, nekih bitnijih razlika u čitanju, napore u dijelovima koji nas zanimaju, nema. Zbog njegove izuzetne važnosti za naše pitanje evo mu, u prijevodu, početka:

»Tajnikom je bio Lizija, sin Liz , iz dema Pithos. Savez A t e n j a n a s Ketriporisom tračkim (sc. vladarom) i njegovom braćom, s Lipejom peon-skim (vladarom) i s Grabosom ilirskim (vladarom)«

Ni ovaj dio teksta nije bez lakuna, od kojih jedna zahvaća, djelomično, i ime Grabosa. Njegova restitucija, međutim, ne dolazi uopće u pitanje, jer se ime u natpisu još nekoliko puta ponavlja, iako nije nigdje sačuvano punom formulom.⁷ Zanimljiva je ta formula, kojom su označena sva tri barbarska vladara, saveznika Atene: Imenu, bez navođenja patronimika, dodan je etnonim, koji ovdje, kao i u nekim drugim poznatim antičkim primjerima, ima, čini se, i nešto šire značenje od običnog isticanja etničke pripadnosti. Γράβος

⁵ ΒΙ 37. 1000. XVI, 22, 3.

⁶ I. G. II/III² — 1, 127; Dittenberger, Syll.³ 196; M. N. Tod, A. Selection of Greek Historical Inscriptions, II, 157.

⁷ Γράβος ὁ Ἰλλυριός; [πρὸς Γράβον τὸν Ἰλλυριόν; Γράβου [τῷ Ἰλλυριῷ.

ὁ Ἰλλυριός ne znači, po našem mišljenju, samo »Grabo (rodom) Ilir«, već »Grabo ilirski v l a d a r«, kao što, na primjer, kod Polibija⁸ Τρίτος ὁ Ἰλλυριός — u sličnoj formuli — znači »Trito ilirski p r v a k«. (Riječju v o đ a dopunit ćemo, opet, odnosne etnonime u formulama ὁ Βάτων ὁ Βρεῦκος i ὁ Βάτων ὁ Δησιδιάτης kod Diona Kasija.⁹ Tako gledana, dakle, ova formula s atenskog dekreta ima gotovo istu vrijednost kao i imenovana kraljevska titula, koju nosiocima antimakedonskog saveza — samo ondje anonimnima — daje Diodor.

Osim, dakle, i m e n a tračkog, peonskog i ilirskog vladara, koji su bili protagonisti spomenutog saveza protiv Filipa II — a to su, vidjesmo, Ketriporis, Lipej i Grabo — natpis nam je otkrio još jednog člana toga saveza, čija je pojava u njemu davala ovome određenu težinu i važnost. Bila je to sama Atena, pred čijim vijećem 356. god. pr. n. e., kad je datiran i naš natpis, nastupa Ketriporisov (možda je to glavna ličnost saveza?) izaslanik i brat Monunije (!).¹⁰ Atensko je vijeće 26. jula spomenute godine, na prijedlog svoga člana Kalistena, donijelo dekret kojim prihvaća savez što ga je pred njim obrazložio Monunije u ime svoga brata, a također i ostalih saveznika. Iz natpisa doznajemo još i to da su u savezu s tračke strane sudjelovala, pored kralja Ketriporisa, i njegova braća; ovima, osim već spomenutog Monunija, ne znamo imena (Diodor ih, govoreći o tim istim događajima, uopće i ne spominje). U kakvom su oni odnosu bili prema svom bratu Ketriporisu, koji je, sudeći i po onome što je dosada izloženo, bio smatran glavnim nosiocem vlasti u Trakiji, nije poznato. Bit će najvjerojatnije da su samostalno vladali nekim užim dijelovima tračke teritorije, priznavajući ipak bratov suverenitet nad čitavom zemljom. Ova misao nam se nameće neodoljivo i u pitanju određivanja vladarskih kategorija i na ilirskom području, jer je za mnoge od spomenutih ilirskih vladara teško dokazati da su zaista vladali čitavim područjem tadašnje Ilirije, ma kako ono bilo malo i ograničeno u neko određeno vrijeme. Zato bi problem trebalo sagledati i tako, ne bi li katkada, umjesto vertikalnih, genealoških nizova trebalo uzeti u obzir i sinhrone momente, drugim riječima, ne kriju li se u nekima od spomenutih imena ne kraljevi čitave Ilirije, nego neki lokalni dinaste, ili suvladari (također s titulom βασιλεῖς, lat. reges, reguli).

I Monunije je jedan od ilirskih vladara, koje, uz literarne, spominju i drugi izvori — ovaj put numizmatički. I njegov je spomen u literarnim izvorima u vezi s jednim savezom. I opet je jednom jedan ilirski vladar sklopio savez protiv makedonskog kralja Ptolomeja Kerauna, ali ovaj put je saveznik i sam bio Makedonac, Keraunov rival Ptolomej, Lizimahov sin (»Bellum, quod Ptolomaeus Ceraunus in Macedonia cum Monunio Illyrio et Ptolomaeo, Lysimachi filio, habuit...«).¹¹ Ime koje ovaj ilirski vladar nosi ima i jedan dardanski plemenski prvak (knez), suvremenik Gencijev, dakle oko

⁸ Polib., 28, 8, 9; za čitanje imena Tritos na ovome mjestu usp. našu konjekturnu tradicionalnog čitanja »treći, Ilir« (Ilirska onomastika na lat. natpisima Dalmacije, 12).

⁹ Passim.

¹⁰ To ime pripada, kako ćemo kasnije vidjeti, ilirskom onomastičkom repertoaru.

¹¹ Pompej Trog, Prolog XXIV knj.

170. god. pr. n. e. (»Monuni Dardanorum principis, filiam Etutam...«).¹² To je mnoge potaklo da i onoga starijeg Monunija, saveznika Lizimahova sina, smatraju dardanskim a ne ilirskim vladarom, čemu su svakako mnogo pridonijeli neprecizirani pojmovi kakvi su još uvijek spomenuta dva etnonima, osobito kad se međusobno konfrontiraju. To pak, što podudarnost u imenima indicira određenu srodnost dvaju onomastika, u ovom konkretnom slučaju, bez obzira na međusobne njihove etničke odnose, i ne mora govoriti mnogo, jer se to isto ime, *Monounios*, javlja, kao što smo vidjeli, i u onomastiku tračkog dvora.

Papazoglu¹³ uvrštava ovoga starijeg Monunija odlučno među Ilire i smatra ga članom ilirske vladarske kuće (dinastije), dopuštajući mogućnost da je bio sin, pa prema tome i direktni nasljednik, kralja Bardilisa II, no i to, da je mogao biti i sin Graba, koji je vladao čitavih četvrt stoljeća prije njega. Potvrda gornjoj tezi svakako je navedeni citat »... cum Monunio Illyrio...«, ma da to ne mora značiti, da Monunije — gledajući uže etnički i regionalno — nije mogao biti i Dardanac, tj. dardanskog porijekla.¹⁴ I bez obzira na to kakvo mišljenje mi imali o etničkoj pripadnosti Dardanaca,¹⁵ ne bi trebalo a priori isključiti ni tu mogućnost da je Monunije — ličnost nepoznata porijekla — stjecajem prilika dospio u Iliriju i možda čak i uzurpirao kraljevski položaj. Sjetimo se da je i Glaukija isprva kao kralj (dinast ?) vladao Taulantijcima, a tek potom postao kralj u Iliriji. Monunije je u određenom smislu i bio uzurpator — barem što se tiče potčinjavanja autonomnog grada Dirahija (Dyrrhachion) — sudeći po varijanti tradicionalnog dirahijskog statera, koji, umjesto imena magistrata ili monetarnih službenika, nosi samo njegovo ime, s kraljevskom titulom.¹⁶ Još veću potvrdu za to da je Monunije bio ilirski a ne dardanski kralj Papazoglu nalazi u jednoj tetradrahmi makedonsko-tračkog tipa — doba Aleksandra Velikoga i diadoha — s Monunijevim imenom i (nepotpuno sačuvanom) vladarskom titulom: ΜΟΝΟΥΝΙΟΥ... ΣΙΛΕΩ...¹⁷ Iako ona u stvari pravilno primjećuje da jedan dardanski vladar, zbog urođene odbojnosti ove zemlje prema helenizmu, ne bi lako kovao novac s grčkom legendom, ipak se moramo upitati, kakva bi ta legenda onda morala biti — u to vrijeme — ako su i dardanski vladari, ipak, svojoj zemlji dali neku, nama još nepoznatu emisiju novca? Podsjetimo se da i dosta udaljeni Daorsi kuju novac s grčkom legendom (Δαορων), u vrijeme kad je rimski utjecaj na ove krajeve, a napose baš na spomenuto pleme, bio vrlo snažan.

¹² Livije, 44, 30, 4.

¹³ O. c., 163 i d. (osobito 165).

¹⁴ Možda je antički pisac, ističući ilirstvo ovog Monunija, više imao u vidu mogućnost brkanja tog imena i ličnosti s njemu poznatim osobama tračkoga negoli dardanskoga područja (dvora), jer se to ime, kako smo vidjeli, javlja i u onomastiku tračke vladarske kuće.

¹⁵ Usp. za pitanje etničke pripadnosti Dardanaca, uz mišljenja navedena u raspravi F. Papazoglu (str. 165), i rad G. Novaka, *La nazionalità dei Dardani* (Arhiv za arbanasku starinu IX, 1929).

¹⁶ Usp. V. B. Head, *Historia nummorum* 2, 316.

¹⁷ Papazoglu, o. c., 165.

Valorizirajući ipak argumentaciju koja je bila dana u obranu ilirstva Monunija, smatramo da je autorica opravdano i tačno opovrgla i odbacila staru Droysenovu tezu,¹⁸ po kojoj je on — usprkos suprotnim svjedočanstvima — bio dardanski vladar. Nema, dakle, nikakve sumnje da je spomenute dirahijske novce Monunije signirao kao ilirski kralj, kojega je zemlja graničila s ovim i drugim grčkim gradovima na južnom Jadranu. Zanimljivo je da sličan tip spomenutoga dirahijskog novca (t. zv. »Viktorijat«) ima u legendi i ime Monounios, samo, bez vladarske titule.¹⁹ Dakako, ničim nije potvrđeno da se radi o jednoj te istoj osobi. Novce autonomnoga grčkog grada, u kojem je, razumljivo, bilo i dosta autohtonog, ilirskog elementa, signiraju redovno, uz magistratu, i monetarni službenici. Njihova su imena ponajčešće grčka, no ima nemali broj i ilirskih imena,²⁰ što potvrđuje da su Iliri u ovom gradu uživali ravnopravnost i vršili brojne odgovorne funkcije. Ne samo u ovom gradu, već i drugdje gdje su prilike bile slične: na pr. u blizankinji Dirahija Apoloniji.²¹

Moglo bi se, istina, pretpostaviti da su barem neka od tih imena vladarska. Neke analogije s novcima ilirskog vladara (dinaste?) Baleja, o kojem će još biti ovdje govora,²² išle bi ponajviše u prilog dubleti ΟΝΟΥΝΙΟΥΣ — βασιλεὺς Μονουνίου, no analogije bi mogle ići i u protivnom pravcu. Ako uzmemo da se radi o istoj ličnosti, moglo bi se pretpostaviti da se jedan istaknuti funkcionar Dirahija, imenom Monunije — Ilir —, u povoljnim prilikama nametnuo gradu za gospodara (tirana, kralja). Odatle pa do ilirskog prijestolja put ne bi bio dalek; dakako, uz ostvarenje određenih uvjeta, koji su, uostalom, morali postojati, ako pretpostavimo i obratan razvoj — naknadni suverenitet ilirskog vladara i u dotad autonomnom Dirahiju. Problem suvereniteta ilirskih vladara i nad grčko-ilirskim gradovima, koji nam numizmatički izvori potvrđuju i kod Gencija²³ i kod malo prije spomenutog Baleja, veoma je kompliciran, a nije još dovoljno ni proučavan. Možda se doista u većini slučajeva radi o stvarnom suverenitetu i potpunoj potčinjenosti ovih gradova vladaru susjedne zemlje, no moramo pretpostaviti, barem katkada, samo formalni suverenitet koji se uglavnom svodio na jače političke, ekonomske i kulturne utjecaje. Činjenica je da još ne možemo dovoljno ocijeniti prilike u kojima su se javljali i djelovali lokalni ilirski dinasti, kao ni putove koji su eventualno dovodili do prijestolja ili vodećeg položaja u njihovoj zemlji ili u nekom od bliskih grčkih ili grčko-ilirskih gradova na

¹⁸ J. G. Droysen, *Das dardanische Fürstentum* (Kleine Schriften zur alten Geschichte I, 87—94).

¹⁹ Usp. A. Maier, *Die Silberprägung von Apollonia und Dyrrhachion* (Numismatische Zeitschrift, Wien, Neue Folge, B. I), Dyrrhachion, IV. Zweite autonome Prägung (um 229—100 v. Chr), br. 177.

²⁰ Na pr. Dazios (o. c., br. 172, 219), Tritos (ibid. br. 345, 390).

²¹ Usp. imena: Epikados (o. c., B. I, Apollonia, III, br. 38), Preurados (ibid. br. 87).

²² O ličnosti toga vladara, napose o poznatim emisijama njegova novca govori i naša rasprava »Ballaios et Pharos — Contribution à la typologie et à l'iconographie des monnaies greco-illyriennes« (Archaeologia Jugoslavica V, 83—92, T. I—II). Istom problemu posvećeno je i nekoliko radova koji su još u štampi.

²³ O tome vidi dalje u ovom referatu.

južnom Jadranu. Čini se, dakle, da još ne možemo, bez većeg ili manjeg rizika, svrstati u jedan jedinstveni dinastički sistem koji se odnosi na vladare davne Ilirije gotovo sva poznata imena ilirske vladarske hijerarhije, kojima je, realno, mogla i u samoj ilirskoj državi ili na širem etničkom ilirskom prostranstvu pripadati i skromnija uloga od one koju su time dobili. Uzmi-mo kao primjer neka od već spomenutih imena Ilira, koji se, nesumnjivo, na dirahijskom i apolonijском novcu pojavljuju kao magistrati ili kao mone-tarni službenici: Triton (Tritos — Dirahij) i Epikad (Epikados — Apolonija). Jedno i drugo ime poznato je među odličnijim ilirima izvan ovih gradova.²⁴

Polibije, u već citiranom pasusu svoje 28. knjige, govori o poslanstvu što ga makedonski kralj Perzej šalje ilirskom kralju Genciju: u tom je po-slanstvu, uz Adeja i Glaukiju — ovaj posljednji je pripadnik njegove tjele-sne straže — također Triton,²⁵ rodom Ilir (ili ilirski plemenski prvak?), koji se poslanstvu priključio kao tumač, zbog poznavanja ilirskog jezika. Ne smije nas čuditi, ako se u poslanstvu nalazi i osoba iz redova ilirskih odličnika, čak i iz vladarske porodice, jer smo već vidjeli da je i brat tračkoga kralja Ke-triporisa svojedobno sudjelovao u poslanstvu koje je taj kralj bio poslao u Atenu. I Epikad je, također, ime većeg broja uglednih Ilira. Jednog od njih, piše Livije (44, 30, 3), dao je pogubiti Gencije, vjerojatno zato što mu je bio opasni rival. No, kako je već naprijed rečeno, takva nas nabiranja i kombi-niranja ne bi nikamo dovela. Ostajmo pri tom, da takva imena, bilo grčka bilo ilirska, koja se javljaju na novcu autonomnih grčkih gradova — a ne nose uz to i oznaku βασιλεύς — redovno ne predstavljaju imena vladara već magistrata ili običnih monetarnih službenika; autonomiju grada označuje u takvim slučajevima redovito sigla grada kao npr. ΔΥΡ (Δυρραχινών) ili dr. U činjenici da takvu siglu (ΔΥΡ) nalazimo i na dirahijskom novcu, signiranom imenom i vladarskom titulom Monunija, govori u prilog prije iznesenoj tezi da Monunijev »suverenitet« nad ovim jadranskim gradom nije vjerojatno značio i suverenitet ilirskog kraljevstva, kojem je Monunije bio na čelu, nad njim. Ilirski kralj Monunije kuje, kao gospodar Dirahija, dakle s pra-vima vrhovnog magistrata, dirahijske a ne ilirske novce, kao što to vjerojatno nije radio ni jedan od poznatih nam vladara, koji su sjedili na ilirskom prijestolju.

Monunijev nasljednik i posljednji u nizu ilirskih vladara koje izvori spominju u vezi s razvojem makedonske povijesti bio je Mitilije (Mytilios).²⁶

²⁴ Usp. A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier* (Österr. Akademie d. Wiss.), B. I, Wien 1957, s. vv., 347 i 139.

²⁵ Usp. našu bilj. 8.

²⁶ Još uvijek nema među stručnjacima suglasnosti o pravom obliku njegova imena: J. Brunšmid, *Die Inschriften u. Münzen d. griechischen Städte Dalma-tiens*, Wien 1898, 54, bilj. 47, na zagrebačkom primjerku M. novca njegovo ime čita Mytilios — βασιλεύς Μυτιλίου — dok je Gaebler (Zs f. Num. 37, 251) predložio va-rijantu Mytilos (usp. taj oblik u niže navedenom citatu iz Prologa XXV knj. Pom-peja Tropa). Zanimljivo je da se o tome spore i noviji autori. Tako Mayer (o. c. str. 236, s. v. Mutel(i)us, -ia, Μυτιλος), prema Gaebleru, odriče Brunšmidovu lekciju i kaže »nicht — ιου«, dok Papazoglu (o. c., 166, bilj. 94) piše: »... la légende des monnaies... présente la forme Mytilios, qui est la seule authentique.« Žalimo što nam nije bilo moguće u ovom času provjeriti legendu na spomenutom primjerku novca u još nepristupačnoj numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu.

Literarna tradicija zna za njega također samo iz Prologa, uz knj. XXV' Pompeja Troga, gdje čitamo: »... filiusque eius Alexander Illyricum cum Mytilo bellum habuerit...« Radi se o ilirsko-epirskom ratu oko 270. god. pr. n. e. koji je s epirske strane vodio Pirov sin Aleksandar. Taj oskudni podatak o ovom inače nepoznatom ilirskom vladaru naveo je bio neke historičare da u sačuvanom imenu vide eventualnu koruptelu imena Monounios. No, i opet, jedan rijedak numizmatički izvor²⁷ (primjerak u zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu) potvrdio je historicitet Mitilijeve ličnosti. Novac, po Brunšmidovu sudu, pripada nekoj južnoilirskoj emisiji, najvjerojatnije i samoj dirahijskoj kovnici ili drugoj nekoj koja je s njom mogla imati veze. Kao tipovi ovoga brončanog novca, tu su poznati Heraklovi emblem: luk, kijača i tobolac (revers), kao i glava božanstva pod lavljom kožom (avers); na reversu je i legenda: βασιλέως Μυτιλίου. Mada iz toga ne proizlazi kao sigurno da je Mitilije, kao i prethodnik mu Monunije, bio u posjedu Dirahija, ta je pretpostavka ipak veoma vjerovatna. Trebalo bi ipak objasniti, kako to da ovaj ilirski vladar ne nastavlja kovanjem iste serije srebrna dirahijskog novca koji je u duhu tradicija autonomnog novca toga grada i njegovih monetarnih magistrata signirao Monunije, uz respektiranje i tradicionalne legende.

Ovdje bi trebalo ukratko dodirnuti i problem tzv. Jonios-novca koji u tipologiji isejskog novca ima posebno mjesto. Osnovnu karakteristiku toga brončanog novca daje činjenica da se on redovito javlja kao p r e k o v a n i novac. Slojevi drugih prekova prvenstveno upućuju na emisije jadranske Herakleje i Pharosa.²⁸ Osnovni je problem još uvijek u tome da odredimo pravu stratigrafiju tih prekova. Oni koji su se dosad bavili tim novcem misle u većini da su spomenuti gradovi prilikom kovanja vlastitog novca upotrijebili Jonios-novce, valjda u nedostatku dovoljne zalihe odgovarajuće kovine u gradskim kovnicama. Jonios-novci označeni su legendom Ἰωνίο, a u njihovoj tipologiji (revers) nalazimo poznate tipove delfina ili lavlje glave. Ispitivanja koja smo u tom pogledu vršili na nekim primjercima Jonios-novca pokazala su, naprotiv, da su Jonios-prekovi mlađi sloj na tom prekovanom novcu.²⁹ Čini nam se dapače — ma da navedena istraživanja zasad imaju samo preliminaran, nikako još definitivni karakter — da se ponekad radi i o jednostavnom ubacivanju nove Ἰωνίο legende u postojeće tipove, koje je ona parcijalno i oštetila, ne uklanjajući je.³⁰

Jonijevo ime na spomenutom novcu je činjenica, kao i to da pored njega ne nalazimo drugih sigla koje bi eventualno označavale grad ili kovnicu, ukoliko to nisu neuništeni ostaci ranijih legendi ili, možda, sigle koje pripadaju jednom daljem sloju u procesu višestruko kovanih primjeraka.

Da li je postojao neki ilirski vladar, lokalni dinast ili slično, imenom Jonije? U suvremenoj historiografiji čula su se o tome oprečna mišljenja, koja

²⁷ Uz spomenuti zagrebački primjerak, još je Brunšmidu bio poznat i jedan u Torinu, ali mu lekcija nije bila pouzdana (usp. Brunšmid, 1. c.).

²⁸ Brunšmid, o. c., 58 i d.

²⁹ Više o tom pitanju u radu »Prolegomena ilirskoj numografiji« »Godišnjak« III, Centar za balkanološka ispitivanja 1, Sarajevo 1965.

³⁰ Usp. primjerak objavljen u »Numism. Zeitschrift« 16 (1884), 248, br. 31, v. T. IV 19.

se kreću od mitske do povijesne ličnosti, dajući joj, već prema tome, i različite interpretacije.

Literarni izvori doista spominju nekog Jonija (Jonios) koji je bio Ilir, rodом iz Isse, a bio je i vladar (kralj). Prema Strabonu,³¹ koji citira mnogo starijega Teopompa, taj je Jonije bio i eponim Jonskog mora gdje je bilo i područje kojim je on vladao. Novak³² je pokazao da se pod pojmom Jonsko more ne mora (mada i može!) uzimati samo ono što se danas pod tim podrazumijeva, jer su osobito raniji antički pisci nazivali Jonskim morem i čitav Jadran. Teopompovu su vijest, kako je rečeno, preuzeli i drugi razni pisci koji napose ističu njegovo ilirsko porijeklo. Možda to, ipak, i sasvim nepotrebno ističu, ako je Jonije vladao tim (ilirskim?) krajevima, čak i pretpostavljajući da se tu misli na Issu, koja još nije bila grčka kolonija. Ili se, možda, misli na njegov suverenitet i u grčkom, sirakuškom gradu-koloniji? No, za duže razdoblje postojanja ove sirakuške kolonije, koja je u prvo vrijeme bila pod budnim nadzorom sirakuškog tirana Dionizija Starijega i bila istaknuta tačka njegova mediteransko-jadranskog imperija, to ne može doći u obzir. Možda će ipak biti najvjerojatnije, ako njegovu vlast ograničimo na otok Issu a možda i na druge neke otoke u tadašnjem »Jonskom« (Jonijevu?) moru. Issu (?) kao Jonijev otok spominje i jedan vrlo oštećeni grčki natpis nađen u tom gradu,³³ kojem pravi smisao ni do danas nije utvrđen, iako bi možda, kao direktan izvor, mogao pridonijeti boljem poznavanju ovog dosta zamršenog problema.

Što se, pak, tiče pitanja spomenutog Jonijeva novca, držimo da niti problem toga novca nije nimalo lakši ili manje složen od problema same Jonijeve ličnosti, koja je, uostalom, našla svoje mjesto i u mitologiji.^{33a} Videći upravo u njemu i mitsku osobu, herosa, njegov su spomen na opisanom novcu pokušali tumačiti dalekim reminiscencijama na toga davnog isejskog, pa i jadranskog, herosa.³⁴ Međutim, na grčkom novcu, napose onom iz naših krajeva, nije poznata pojava imena božanstava ili drugih mitskih bića. Ukoliko u legendama ne nalazimo imena ili sigle gradova ili drugih nosilaca suvereniteta, kojima se pripisuju određene emisije novca, logično je pretpostaviti samo još imena odnosnih političkih autoriteta — kraljeva, dinasta i sl. — ili odgovornih monetarnih službenika. Ako u našem primjeru ne ćemo prihvatiti tezu da se radi o jednom nepoznatom suvremenom dinastu, čija je vlast mogla biti ograničena, pa i na samom otoku Issi (Vis), jer ju je morao dijeliti s istoimenom kolonijom, ostaje još kao jedina mogućnost da u tome

³¹ Strabon, Geogr. 317. Iste podatke nalazimo i u drugih autora, kojima je izvor također Teopomp (usp. o tome G. Novak, Stari Grci na Jadranskom moru, Rad JAZU 322, 167, bilj. 85).

³² Što su nazivali Jadranskim morem Herodot i Hekatej (Izvjestija na bálgarskoto istoričesko D-vo XVI—XVII, Sofija 1939). Usp. Novak, Stari Grci na Jadranskom moru, str. 167 i d.

³³ Brunšmid, o. c., 30, br. 26. — Usp. i Novak, Stari Grci na Jadranskom moru, 169.

^{33a} Usp. P. Grimal, Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine, Paris 1951, 233 s. v. Ionios. Prema jednoj verziji, Jonios je sin ilirskog kralja Adrianta (Adrias), eponima Jadranskog mora, a po drugoj sin Diraka (Dyrrhachos), eponima grada Dirahija.

³⁴ Novak, Stari Grci na Jadranskom moru, 169.

vidimo oznaku nekog isejskog (?) magistrata koji se zvao kao i legendarni Jonije. Primjera za to ima dosta; neke od njih naveli smo govoreći o Monuniju i općenito o dirahijskom novcu.

Gencije (Genthios, Gentios) je posljednji ilirski vladar, koga literarni izvori, a po njima i tradicionalna historiografija, vide na ilirskom prijestolju. Uz prilično nejasan slučaj Joniosa, to je jedini ilirski vladar koga istodobno spominju i literarni i epigrafski i numizmatički izvori. Na literarnim se izvorima³⁵ ovdje ne ćemo uopće zaustavljati jer su oni dobro poznati, kao i sama Gencijeva osoba. Podsjetimo se samo da njegovo odvođenje u zarobljeništvo, nakon pobjede koju je nad njim i njegovom vojskom izvojevao pretor Lucije Anicije Galo, za svu staru i noviju historiografiju znači i prestanak postojanja ilirskog kraljevstva odnosno organizirane ilirske zajednice kao državne tvorevine. O tome nešto malo kasnije.

Epigrafski spomenici dvaput su nam zabilježili Gencijevo ime. Čitamo ga u dvije verzije tzv. triumfalnih fasta, dakle u latinskom tekstu i transkripciji, oba puta u vezi s triumfom koji je njegov pobjednik Anicije održao u mjesecu februaru 167. god. pr. n. e. Prvu i službenu verziju tih fasta predstavljaju poznati Kapitolijski fasti (*Fasti triumphales Capitolini*), kojima su uredno registrirani svi, povijesni i imaginarni, triumfalni akti, počevši od godine osnutka Rima (*Romulov triumph »de Caeninensibus«*). Uz god. 167. pr. n. e. (586. ab U. c.) zabilježena su tri razna triumfa, od kojih se prva dva odnose na pobjede konzula Lucija Emilija Paula i pretora Gneja Oktavija nad Makedoncima i njihovim kraljem Perzejem, a treći na pobjedu pretora Lucija Anicija Gala nad kraljem Gencijem i Ilirima.

Evo toga posljednjeg teksta, koji je, na žalost, veoma fragmentaran i nepotpun:³⁶

[L(ucius) Ani]cius L(ucii) f(ilius) M(arci) n(epos) Gallus pro pr(aetore) de rege [Gen]fio³⁷ (sic) et Illurie[is] Quirinalibus a(nno sc. ab Urbe condita) DXXCVI

O tom triumfu, koji je u Rimu proslavljen 23. februara 167. god., mnogo nas opširnije obavještava Livije (XLV, 43), koji u detalje opisuje količinu i karakter plijena što ga je tom prilikom Anicije dovezao iz Ilirije. Među ogromnom količinom dragocjenosti i novca naročito je zanimljiv spomen »ilirskog srebra«, u kojemu neki hoće da vide ilirski srebrni novac.

Drugu, lokalnu verziju spomenutih triumfalnih fasta predstavljaju fasti grada Urbs Salvia u centralnoj Italiji (*Fasti triumphales Urbis Salvienses*), od kojih je uglavnom sačuvan samo jedan spomena vrijedan fragment, koji, srećom, sadrži registar triumfa održanih između 175. i 158. god. pr. n. e. Triumfi Gneja Oktavija (nad Makedoncima) i Lucija Anicija (nad Ilirima) pred-

³⁵ Usp. A. Mayer, o. c., 148 i d., gdje se govori i o navedenim varijantama u grafiji ovog imena.

³⁶ A. Degrassi, *Inscriptiones Italiae* XIII, I/1, 80 i d.

³⁷ Gencijevo je ime bilo ovdje pogrešno označeno. Iako je najjednostavnije pretpostavljati da je klesar u tom nepoznatom mu imenu T zabunom uklesao kao F, ne smije se posve odbaciti ni pretpostavka da je na takvu grafiju djelovala i kolebljivost prijašnjih autora u pisanju ovog suglasnika (t — th).

stavljaju najbolje i najpotpunije dijelove teksta ovog fragmenta te su — zaista, koje li sreće! — jedini bez lakuna. Naš triumf redigiran je tu nešto malo drugačije od svog uzora — Kapitolijskih fasta — i glasi:³⁸

L(ucius) Anicius Gallus pro pr(aetore) de rege Gentio et Hilur(iis) Quirin(alibus)

Osim razlike u grafiji Gencijeva imena zanimljivi su različiti oblici etnonima »Iliri«, koji se u prvoj verziji javlja kao *Illuriei* a u drugoj kao *Hilurii*. Ovaj potonji oblik obično se smatra starijim, iako se njegova tradicija održala i u nekim kasnijim izvorima.³⁹

Mnogo su interesantniji podaci što ih o ovom ilirskom vladaru daju numizmatički izvori. Potrebno je odmah napomenuti da su ti izvori zasad još uvijek veoma malobrojni, i u svakom slučaju predstavljaju i numizmatičku i arheološku vrijednost. Brunšmidu je bilo poznato svega nekih sedam primjeraka Gencijeva novca, od kojih šest pripada skadarskoj kovnici, a jedan kovnici u Lješu (Lissos).⁴⁰ Taj broj se kasnije nešto povećao nalazom skadarskog (Skodra) novca u blizini toga antičkog grada (lokalitet Renci)⁴¹ a pokoji primjerak dospio je, tko zna otkuda, i u neke privatne zbirke. Najnovija, poslijeratna istraživanja u Gostilju kod Skadarskog jezera⁴² donijela su na vidjelo i dalje primjerke Gencijeva novca, koji su samo povećali broj dosad poznatih primjeraka toga novca, ali nisu obogatili njegovu ranije utvrđenu tipologiju.

Gencije, kao i njegovi prethodnici, signira samo novce određenih gradova (Skodra, Lissos), od kojih prvi, ipak, nikada nije bio grčki grad (kolonija). Da se radi o posebnim, tzv. vladarskim emisijama novca spomenutih gradova pokazuje tipologija njihova novca koja ima i svoju predgencijevsku, tj. makedonsku fazu — doba političke ovisnosti ili utjecaja bliske makedonske države (prva autonomna faza) — i svoju postgencijevsku fazu (druga autonomna faza, pod utjecajem ili vlašću Rima).⁴³ U tipologiji Gencijeva skadarskog novca očituje se, prije svega, tzv. makedonski tip,⁴⁴ gdje umjesto legende Σκοδρινών nalazimo vladarevo ime s titulom, a tek tada sasvim novi tipovi s Gencijevim poprsjem (avers) i ilirskom lađom (revers).⁴⁵ Ovaj novi tip, koji

³⁸ Degrassi, o. c., 338 i d. — Ovdje, kao što se vidi, triumf nije datiran, a i onomastička formula Gencijeva pobjednika dana je jednostavnije (bez filijacije).

³⁹ Usp. Degrassi, o. c., 339.

⁴⁰ Brunšmid, o. c., 70 i d. (Skodra und die Münzen des Königs Genthios), te 74 (Prägung des Königs Genthios in Lissos).

⁴¹ F., Scheiger, Monnaies inédites ou peu connues de l'Illyrie méridionale et de l'Épire septentrionale (Congrès international de Numismatique, Paris 6—11 juillet 1953, Actes — Paris 1957, 89 i d. Scheiger je mogao evidentirati već trinaest primjeraka skadarske emisije (obje varijante) i jedan primjerak lissoske emisije Gencijeva novca.

⁴² Nalaz je još neobjavljen, a podatak o tome zahvaljujem autoru izvedenih radova, kolegi Đ. Basleru, kustosu Zemaljskog muzeja u Sarajevu.

⁴³ Usp. Brunšmid, 1. c.

⁴⁴ Ibid. 71, br. 3.

⁴⁵ Ibid. br. 4 i 5.

znači odlučan prekid s makedonskim političkim i kulturnim utjecajem i tradicijama, znači istodobno određeno približavanje tipovima rimskoga novca, a time i uspostavljanje ekonomskih veza s tim novim faktorom na mediteransko-balkanskom području. Gencijeva vlast nad Lissosom manje je određena i jasna, barem što se tiče numizmatičkih izvora, jer onaj jedini primjerak⁴⁶ — nekad u Evansovoj zbirci — ne pruža za to dovoljno podataka. Tip-ski, on je još snažno u okviru makedonskih tradicija. Novo, »gencijevsko« je i tu vladarevo ime, s titulom (oboje u skraćenicama: βασι Γεν), te njegov portret, no sasvim drugačije koncipiran od portreta na skadarskim primjercima. Ukoliko se njegova vlast učvrstila i u tom grčkom gradu, očekivali bismo u daljim serijama novi tip s ilirskom lađom (zasad nije poznat), za što bi govorili lisoski novci toga tipa iz postgencijevske, tj. rimske autonomne faze grada.⁴⁷

Upoznali smo barem donekle vrijednost epigrafsko-numizmatičkih izvora koji daju katkada i zanimljive podatke i detalje, nepoznate literarnim izvorima i antičkoj historiografiji. Upoznajmo se još i s nekim takvim izvorima koji daju sasvim nepoznatu gradu, počevši od samih личности koje spominju. Spomenici ove kategorije manje su brojni — uglavnom su numizmatičkog karaktera — ali su zato utoliko dragocjeniji kao jedini i neposredni izvor.

U referatu koji je na Međunarodnom numizmatičkom kongresu u Parizu 1953. iznio gradački numizmatičar i kolekcionar F. Scheiger (referat je bio posvećen pitanjima ilirsko-epirskog novca),⁴⁸ autor je upozorio na neke nove, nepoznate ili još nepublicirane primjerke grčko-ilirskog novca iz južne Ilirije, od kojih je priličan broj u njegovu privatnom posjedu. Najveću pažnju pobuđuje svakako primjerak koji, po mišljenju autora, pripada emisiji jednog sasvim nepoznatog ilirskog dinasta imenom Nesilo (Nessylos).⁴⁹ U pitanju je mali brončani novac s legendom ΝΕΣΣΥΛΟΥ(revers), koja — tako izolirana — živo podsjeća na primjerke Jonios-novca, pa na jednu od serija Balejevih novaca (v. dalje) i na druge takve novce, ne računajući one, ovdje već obrađene, koji uz to nose i sigle grada (kovnice). Scheiger drži da je Nesilo, kao dinast, vladao u brdovitim predjelima današnje centralne Albanije, istočno od starog Dirahija. Kao vrijeme kovanja ovog izuzetno rijetkog i vrijednog novca uzima razdoblje između 315. i 306. god. pr. n. e., u svakom slučaju doba nakon smrti Aleksandra Velikoga. Šteta što autor nije dao detaljniji opis (tipove) novca, a ni fotografija koju je donio nije dovoljno razgovjetna.⁵⁰ Vrijeme vladavine Nesila, ako prihvatimo Scheigerovo datiranje novca, po-

⁴⁶ Ibid. 74, br. 2.

⁴⁷ Ibid. br. 3 i 4.

⁴⁸ Vidi citirani naslov referata u bilj. 41.

⁴⁹ O. c., 92 i 93 (T. I, 6).

⁵⁰ Mladolika (muška?) glava, u aversu, okrenuta na desno, ne može se sa sigurnošću determinirati kao »profana«, tj. kao vladarev lik, a revers je još teže prepoznati, čak i kao tip (možda stojeći lik božanstva — Artemide? — s nešto drugačijim ikonografskim karakteristikama nego na novcu kralja Baleja, o čemu v. naprijed).

klapalo bi se uglavnom s vremenom kad je na ilirskom prijestolju bio Glaukija (317—303). Njegova pojava, kao lokalnog dinasta jedne uže ilirske regije, upozorava na potrebnu obazrivost u pitanjima kao što su ona u vezi s kronologijom i genealogijom jednog tako davnog kraljevstva i dinastija koje su mu bile na čelu.

Željeli bismo samo sumarno upozoriti i na mogućnosti koje u pitanjima što nas ovdje zanimaju pruža još uvijek nedovoljno poznat novac s legendom $\Delta\iota, \Delta\iota\mu$, a koji se najradije interpretira kao novac jednog, inače nepoznatog, grčkog grada na otoku Hvaru,⁵² odnosno kao novac potekao iz slabo poznatih emisija ilirskoga grada $\Delta\iota\mu\alpha\lambda\lambda\eta$ (Dimallum).⁵³ Mi smo već na drugom mjestu⁵⁴ upozorili na slabu vjerojatnost takve interpretacije toga novca, koji je također redovito u obliku prekova, i naveli mogućnost da u spomenutim siglama treba gledati početna slova imena bilo nekog monetarnog magistrata bilo nekog lokalnog dinasta. U svakom slučaju, taj se novac zbog svoje tipologije (avers: Zeusova glava, revers: koza), koja se ne razlikuje od one na starijem novcu Pharosa, mora vezati uz područje blisko sjedištu prvobitne kovnice, najvjerojatnije uza sam otok Hvar gdje su i nađene najveće količine toga novca.

Na kraju, evo možda najinteresantnijega od svih primjera. U pitanju je jedna postgencijska vladarska ilirska ličnost, koja je, za razliku od već spomenutih, poznatih ilirskih vladara (kraljeva), mada sasvim nepoznata u povijesti, ostavila o sebi i svojoj aktivnosti više stotina primjeraka novca, uglavnom od bronca, signiranih svojim imenom, s vladarskom titulom i bez nje.⁵⁵ Osim samog fenomena, što je taj inače nepoznati vladar imenom Balej (Ballaios) ostavio, u općim relacijama, veoma bogatu ostavštinu novca iz vlastitih emisija, među njima i određeni broj srebrnih primjeraka,⁵⁶ Balejevi novci otvaraju poseban problem svojim različitim legendama i tipološkim nijansama koje ga predstavljaju u dva odvojena tipa i vezuju uz dvije različite kovnice, dva središta.

Balejevi novci imaju uvijek u aversu njegov portret, a u reversu lik Artemide ili Hekate,⁵⁷ oko kojega je legenda Βαλλαιου ili βασιλέως Βαλλαιου . Osim u legendi, spomenuti se tipovi međusobno razlikuju još i stilom i osnovnom koncepcijom, napose u tretmanu vladareve glave i božićina lika (koji

⁵¹ Usp. Brunšmid, o. c., 52 i d.; vidi i naše bilj. 52, 53 i 54.

⁵² G. Novak, Dim(os) i Herakleia, Buličev Zbornik (Strena Buliciana), Zagreb 1924, 655—628.

⁵³ Usp. P. Lisičar, Crna Korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu, Skopje 1951, 42.

⁵⁴ Congrès international de Numismatique, o. c. (83 i d.: Quelques remarques sur les monnaies grecques de Dalmatie).

⁵⁵ Usp. Brunšmid, o. c., 76 i d.

⁵⁶ O. c., 80, br. 11 i 12. Dva nova primjerka ovih rijetkih Balejevih emisija objavljuje autor ovog referata u časopisu: »Numizmatičke vijesti«, g. XIV, br. 25.

⁵⁷ Ta mogućnost interpretacije ovog lika iznesena je u navedenom radu Ballaios et Pharos (v. našu bilj. 22), str. 87 i d.

varira od precizne izrade do najsumarnije sheme), u prvom slučaju dana u pokretu, u drugom više statički, en face. S obzirom na procentualne odnose primjeraka nađenih u dvjema najistaknutijim područjima nalaza, gradu Rinsu (Rhizon) i na otoku Hvaru, prvi se tip obično naziva risanskim,⁵⁸ a drugi hvarskim.⁵⁹ U vezi s time pretpostavlja se da je i Balej, u vrijeme kovanja novca u skadarskoj kovnici, bio gospodar odnosno imao sjedište u tom ilirskom gradu, a također da i hvarske njegove emisije, koje nisu označene vladarskom titulom, pretpostavljaju njegovu vladavinu i na tom otoku, vjerojatno i u samom grčkom gradu (Pharos). Na drugom mjestu⁶⁰ raspravljali smo o mogućim razlozima Balejeve pojave na ovom sjevernoilirskom otoku, kao i o legendi s njegovim imenom, koju ne prati vladarska titula. Upozorili smo i na neke prelazne tipove u numografiji Pharosa koji nas upućuju na određene preduvjete stvorene na tom otoku, koji su Baleju omogućili da mu nametne svoj suverenitet.

U okviru tih događaja, koje nije lako rekonstruirati, pokušalo se dati određenje značenje jednom veoma važnom epigrafskom spomeniku antičkog Pharosa, vjerojatno iz sredine II st. pr. n. e.,⁶¹ koji govori o teškoj krizi što ju je grad upravo proživljavao, opustošen i razoren, krizi koja je njegove stanovnike dovela gotovo u dilemu da li da nastave život na tom nemirnom tlu i primorala ih da se poslije gotovo dva stoljeća samostalnog života kolonije obrate svojoj matici, egejskom gradu Parosu, na istoimenom otoku, s molbom za financijsku i drugu pomoć. Balej, čiju aktivnost na otoku u to isto, otprilike, vrijeme nije moguće negirati, našao se u kombinaciji događaja, iako njegovo ime u sačuvanim dijelovima natpisa nije spomenuto.

Kako sagledati i ocijeniti Balejevu pojavu, aktivnost i događaje oko njih?

Rečeno je naprijed, da se Balej pojavljuje sa svojim bogatim emisijama na kon Gencija, odnosno njegova odlaska u sužanjstvo. To je osnovna činjenica. Druga, jednako važna činjenica je da se on na povijesnoj pozornici javlja kao vladarska ličnost, bez obzira na to kako tumačili njegov naslov βασιλεύς (kralj, dinast?); nadalje, činjenica je, da je Balej ostavio ne samo golem broj primjeraka novca koji je kovao, nego i zamjeran broj emisija, što neosporno govori kako o duljem trajanju njegove vladavine, tako i o ekonomskoj sređenosti i prosperitetu na teritoriju kojim je vladao. Ako sve ovo pokušamo dovesti u vezu, vodeći računa i o pomicanju središta njegove vlasti — vjerojatno s juga (Rhizon) prema sjeveru (Pharos) — čini nam se da imamo dosta osnove za ovakav, barem prethodni, zaključak: Pojavu Baleja treba prije svega sagledati u svjetlosti sistema vlasti, koji smo mogli pratiti i prije, tj. da su pored središnje kraljevske vlasti, koja je bila općenito pri-

⁵⁸ Usp. Brunšmid, o. c., 78 i d.

⁵⁹ Ibid. 82 i d.

⁶⁰ Ballaios et Pharos, 1. c.

⁶¹ Usp. L. Robert, *Inscription hellénistique de Dalmatie* (Hellenica, Recueil d'épigraphie, de numismatique et d'antiquités grecques, Paris 1960. pogl. XXIV, 505 i d.), 541.

znata, djelovali regionalno, tj. na užim etničkim područjima, i lokalni vladari, dinasti, koji se i sami grčkom terminologijom nazivaju *basileis*. Gencijev poraz na bojnopolju, zarobljavanje i odvođenje u sužanjstvo nisu vjerojatno značili i definitivno likvidiranje ilirske državne zajednice, višestoljetne tekovine Ilira, rođene u kontinuiranim borbama sa susjedima i iz nužnosti zajedničke borbe protiv raznovrsnih opasnosti. Takva se zajednica održala zahvaljujući i čvrstoći i upornosti njenih upravljača, mada je bilo osjetljivih oscilacija u odnosu na veličinu teritorija kao i na etničke komponente od kojih je bio sastavljen. Mislimo, dakle, da je ta zajednica, barem kao duhovna sila koja, u cjelini, nije priznala poraz, a ni rimsku vlast kao činjenicu, i nakon Gencijeva odvođenja u sužanjstvo još prisutna i živa iako je dinastija ilirskih kraljeva, kojoj je pripadao Gencije, njegovim prisilnim odlaskom iz Ilirije presahnula. Vjerojatno su tada stupili na pozornicu novi akteri, osjetivši da im prestanak djelovanja centralne vlasti pruža šansu za vlastite ambicije, možda i sasvim plemenite, s ciljem nastavka borbe i pružanja otpora rimskoj vlasti i njenom daljem širenju. Jedan od takvih morao je biti i Balej, koji se uspio nametnuti ostalima i uspješno konsolidirati vlast na području, koje tada još nije bilo toliko ugroženo od Rima, tj. oko Bokotorskog zaljeva i svoje prijestolnice Risna (Rhizon). On je tu potpuni suveren i svoje novce, koji tipološki odgovaraju jednom od tipova risanskog autonomnog novca,⁶² signira i s kraljevskom titulom (*βασιλέως Μονουβίου*).

Rim je, međutim, polagano širio svoju vlast prema sjeveru. Balej nije više mogao uspješno djelovati iz ugrožena područja na jugu teritorija koji je ostao u njegovoj vlasti, pa središte svoje vlasti pomiče prema sjeveru. Novo utočište mogao mu je pružiti dobro branjeni Pharos, koji je već jednom to isto bio pružio i Demetriju Hvaraninu, kad je tu bio pokušao organizirati središte svoje države. Prekid u kovanju autonomnih emisija grada Pharosa, uz već navedeno, govori dovoljno jasno o novoj konstelaciji događaja na otoku, koja je rezultirala novim Balejevima i serijama novca.

Nova situacija nije dugo potrajala. Balej je i na tom otoku izgubio tlo pod nogama. Rim je relativno brzo djelovao i numografija Pharosa odražava novo stanje u mlađoj, tj. novoj autonomnoj seriji novca (s kantharosom u reversu i legendom *ΦΑ*).⁶³

Uloga Baleja u postgencijevskom periodu bila je znatna. On je za neko vrijeme uspio održati kontinuitet Gencijeva kraljevstva i ilirske države, mada je njeno središte iz tradicionalne Ilirije pomakao na sjever, u krajeve koji su dotada imali svoj specifičan i politički i kulturni razvoj. Gencijevo kraljevstvo, dakle, 168. god. nije bilo mrtvo: stijeg ilirske slobode, a s njime i dalja afirmacija ilirskog imena, prenesen je tada na sjever, u područje Delmata, koji će još čitavo stoljeće i po uspješno odolijevati rimskim legijama. Tada će istom, za ustanka dvaju Batona, otpor Ilira na bojnopolju biti drastično ugušen, a taj će čin označiti i puno političko podčinjavanje Rimu. U kontek-

⁶² Brunšmid, o. c., 75 (Rhizon, br. 2).

⁶³ O. c., 47 i d.

stu tih latentnih borba i pomicanja središta otpora rimskoj vlasti treba možda sagledati, barem za jedan raniji period koji je slijedio nakon Baleja, i one novce toga istog tipa, na kojima se za razliku od ostalih, javljaju druge legende umjesto Balejeva imena,⁶⁴ a također i one brojne barbarske imitacije⁶⁵ Balejeva novca, kojima možda treba pripisati ponekad i političko značenje.*

⁶⁴ O. c., 86 (Münzen der Nachfolger des Ballaios).

⁶⁵ O. c., usp. na T. VI br. 107, 108 i na T. VII br. 110, 111, 112, 113, 114, 119, 120 i dr.

* Nakon što je tekst ovog referata bio predan za štampu objavljen je rad N. G. L. Hamonda, *The Kingdoms in Illyria circa 400—167 B. C.* (*The Annual of the British School at Athens*, N° 61, 1966), u kojemu se autorova gledišta u pogledu dinastičkog kontinuiteta u ilirskoj državi, podudaraju s onima u ovom referatu. Spomenuti rad F. Papazoglu nedavno je objavljen i kod nas u hrvatskosrpskom prijevodu, u izdanjima Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (*Poreklo ilirske države, Godišnjak*, knjiga V, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 3, Sarajevo 1967). U međuvremenu objavljen je u Albaniji (*Studia Albanica* 1, IIIe année, Tirana 1966) rad S. Islamijsa o novcima Skodre i Lissosa (*Le monnayage de Skodra, Lissos et Genthios*), gdje je dana nova kronologija emisija spomenutih gradova, u kojoj Gencijevi novci i njihova tipologija imaju posve novo mjesto. U istom radu objavljen je veći broj dosad nepoznatih primjeraka Gencijeva novca, iz zbirke Narodnog muzeja u Tirani, koji su autoru i omogućili nov pristup tim problemima. Na drugom mjestu osvrnut ćemo se na ova zanimljiva mišljenja koja su uzdrmla tradicionalnu kronologiju i tipologiju južnoilirskog novca, koju smo još i mi zastupali u radu: *Prolegomena ilirskoj numografiji* (v. našu bilješku 29).

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XIX—XX

1966—67

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

IVAN KAMPUŠ

OLEG MANDIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

Štampanje dovršeno 18. XII 1968.